

Malíř, Jiří

Nadační podpora českého vysokého školství na Moravě před r. 1918

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1991, vol. 40, iss. C38, pp. [65]-76

ISBN 80-210-0317-0

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102417>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIRÍ MALÍŘ

NADAČNÍ PODPORA ČESKÉHO VYSOKÉHO ŠKOLSTVÍ NA MORAVĚ PŘED R. 1918

Nedávné 70. výročí založení univerzity v Brně připomnělo těžké existenční začátky druhé české univerzity¹ a podnítilo zájem o řadu otázek. Mezi ně patří také problematika dobrovolné hmotné podpory českého vysokého školství v Brně ze strany jednotlivců i institucí a korporací. Půjdem nám zde proto zejména o tyto otázky: jakou úlohu hrála v počátcích moderního českého vysokého školství na Moravě nadační činnost, jak tato činnost souvisela s celkovým kulturním, sociálním a politickým postavením české společnosti na Moravě, kdo byli první mecenáši českého vysokého školství na Moravě, nakolik jejich sociální status, pohnutky a okolnosti, které jejich nadání provázely, byly projevem hlubších dobových souvislostí?

Protože se zaměříme jen na vysokoškolské nadace před vznikem republiky, půjde vlastně jen o nadání ve prospěch české techniky v Brně, která byla založena r. 1899, a také o nadání ve prospěch ještě neexistující české univerzity na Moravě, o jejíž založení byl právě v období před první světovou válkou sváděn urputný boj.² K doplnění představ o sociálním a teritoriálním složení podporovatelů školství a studentstva je možno využít také dat o členské základně spolku Kaunicovy studentské koleje českých vysokých škol v Brně.

¹ Pulec, J. — Kalendovská, J.: *Stavební vývoj brněnské univerzity mezi válkami. Projekty a skutečnost*. Vlastivědný věstník moravský 41, 1989, s. 289—304.

² Po zrušení univerzity v Olomouci v 50. letech 19. století nebylo na Moravě, až na teologické učiliště v Olomouci, vysoké školy, kde by se výrazněji projevoval český živel. Vysoká škola technická v Brně založená r. 1849, i když na ni studovali také čeští posluchači, měla stále více charakter německé vysoké školy. Srov. Traub, H.: *Zřízení techniky brněnské r. 1849 a její ráz národní*. Časopis Moravského musea zemského 10, 1910, s. 25—49, 190—217; *Die K. k. Technische Hochschule in Brünn*. Brno 1875.

Mezi podporovatele vysokého školství před první světovou válkou patřili jak soukromé a samosprávné korporace i státní instituce, tak jednotlivci, kteří svou podporu realizovali buď založením nadace, z níž byl ročně vyplácen určitý počet stipendií, nebo přímým financováním několika stipendií. Školství bylo podporováno také jednorázovými dary pro speciální účely i jednorázovou či pravidelnou finanční podporou k tomu zřízených studentských podpůrných spolků.³

Pokusili jsme se už jinde analyzovat charakter a specifika individuálních soukromých vysokoškolských nadací na Moravě v této době, a to z hlediska 1. charakteru sociálního milieu mecenášů, 2. míry podílu mecenášů z Čech, 3. orientace na podporu ještě neexistující české univerzity na Moravě.⁴ Nyní jde o to, nakolik zjištěné charakteristické rysy těchto nadací byly v uvedených oblastech typické i pro nadace a podpůrnou činnost kolektivních dárců.

1. Rozbor sedmi soukromých nadací ve prospěch české techniky v Brně a odkazu arcibiskupa Kohna ve prospěch budoucí moravské univerzity naznačil poměrnou skromnost těchto podpor. Ze sedmi nadací pro techniku bylo šest určeno pouze pro vyplácení stipendií. Přitom počet stipendijních míst založených jedním mecenášem se pohyboval mezi jedním až dvěma stipendii, pouze stavitel Josef Hlávka založil 5 a hr. Václav Kounic 12 stipendií. Také výše nadačních jistin se pohybovala mezi 6 až 13 tisíci K.⁵ Malý rozsah nadací pro českou techniku ještě více vynikne ve srovnání s nadační podporou německé techniky v Brně, která do vzniku české techniky měla k dispozici čtyři soukromé individuální nadace a po r. 1899 dalších devět, tedy dohromady téměř dvakrát více než česká technika. Navíc šlo o nadace, z nichž čtyři měly nadační jistinu vyšší než 20.000 K.⁶

³ Šlo zejména o Deutscher Techniker-Unterstützungsverein v Brně, zal. 1868, a Spolek Hlávka českých vysokých škol v Brně, zal. 1899.

⁴ Malíř, J.: *Česká společnost a soukromé vysokoškolské nadace na Moravě*, In: *Acta polytechnica* 6, 1990, č. 3, s. 95–102.

⁵ Nadace pro českou techniku v Brně do r. 1914: 1. Josef Hlávka 5 stipendií po 240 K, r. 1899; 2. František Sklenář — 13.600 K = 1 stipendium o 544 K, r. 1900 (realizováno od r. 1910/1911); 3. Václav Pražák — 10.000 K, = 1 stipendium o 200 K, r. 1905 (od r. 1910/1911); 4. Karla Vojáčková — 10.000 K = 2 stipendia po 200 K, r. 1905 (od r. 1909/1910); 5. Gustav Červinka — 6.100 K = 1 stipendium o 244 K, r. 1907 (od r. 1910/1911); 6. Václav Kounic — 12 stipendií po 400 K, r. 1908; 7. manželé Koudelovi — 10.000 K = 2 stipendia po 200 K, r. 1911. Nadace manželů Koudelových byla poskytnuta technice jen do doby, než vznikne univerzita v Brně. Údaje viz Památník C. k. české vysoké školy technické Františka Josefa v Brně. Brno 1911, s. 7–36; Památník České vysoké školy technické v Brně k 25. výročí založení. Brno 1924, s. 6–11; Archiv VUT v Brně. Spisovna rektorátu, kar. 29–32, Nadace a fondy, stipendia.

⁶ Srov. *Festschrift der K. K. Technischen Hochschule in Brünn. Brno 1899*, s. 16–17, 54–55, 93–94; *Festschrift der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn. Brno 1924*, s. 86–87.

Vysvětlení zřetelné skromnosti českých nadací je třeba hledat v sociální skladbě vrstev, z nichž se rekrutovali čeští mecenáši. Část zakladatelů nadací brněnské techniky lze počítat ke tradičním honoračním vrstvám české společnosti na Moravě (měšťané, bohatí sedláci, advokáti), které si ce náležely k české společenské elitě, ve srovnání s německým patriciátem a zvláště průmyslovými podnikateli však nepatřily ani k nejbohatším ani k nejmocnějším vrstvám.⁷ Patřili k ní František Sklenář statkář z Krabčic u Roudnice, Karla Vojáčková, vdova po lékárníkovi a prvním českém starostovi v Prostějově Karlu Vojáčkovi, dále JUDr. Josef šl. Koudela, advokát, přisedící zemského výboru markrabství moravského a předák katolickónárodní strany, a jeho žena. Mezi příslušníky moderních podnikatelských vrstev a technické inteligence lze naopak zahrnout stavitele Josefa Hlávku, dále vrchního inženýra zemského výboru království českého Václava Pražáka a ing. Gustava Červinku, inspektora rakouských státních drah a po r. 1901 profesora brněnské techniky.

Ze skromného rozsahu uvedených nadací vybočuje hlavně nadace manželů JUDr. hr. Václava a Josefiny Kounicových, založená při jejich sňatku 12. 5. 1908, a potom odkaz olomouckého arcibiskupa ThDr. Theodora Kohna z r. 1915 pro založení moravské univerzity.

Zajímavé přitom je, že v obou případech šlo o příslušníky nejvyšších vrstev „staré společnosti“, v nichž se jen výjimečně nalézali národně uvědomělí Češi. Přesto není náhodou, že zatímco v Čechách se největším mecenášem stává moderní podnikatel, stavitel Josef Hlávka, který se k záležitosti dopracoval ze skromných počátků vlastní příčinlivostí,⁸ na Moravě stál za jednou nadací příslušník rodové šlechty a za druhou arcibiskup. Vždyť opožďování národního uvědomování ve druhé polovině 19. století i převaha konzervativních politických sil v českém politickém táboře na Moravě ještě na přelomu století plynuly kromě jiného právě ze značné váhy katolického kléru v životě země. Plynuly také z umělé převahy německého živlu v moravské politické reprezentaci, která byla umožněna a udržována právě díky mocenským pozicím šlechty. Ta se projevovala zvláště ve výlučném postavení velkostatkářské kurie na moravském zemském sněmu,⁹ a také díky mocenské slabosti českých podnikatelských kruhů.¹⁰

⁷ Např. na počátku německé techniky stojí velké nadace a dary od finančníka S. M. Rothschilda (40.000 zl.) a německé správy města Brna (pozemek v hodnotě 27.000 zl.). Srov. *Die K. K. Technische Hochschule in Brünn*, Brünn 1875, s. 15.

⁸ *Lodr, A.: Josef Hlávka, Český architekt, stavitel a mecenáš*. Praha 1988.

⁹ *Luft, R.: Die Mittelpartei des mährischen Großgrundbesitzes 1879—1918. Zur Problematik des Ausgleichs in Mähren und Böhmen*. In: *Die Chance der Verständigung. Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit in den böhmischen Ländern 1848—1918*. München 1987, s. 187—243.

¹⁰ Tato slabost se odráží i v sociálním složení českých poslanců na zemském sněmu. Srov. *Fiala, P.: Sociální skladba české poslanecké reprezentace na Moravě na počátku 20. století*. Časopis Matice moravské (ČMM) 106, 1987, s. 52—72;

Na druhé straně obě nadace vznikly v době ostrého nacionálního zápasu a byly proto českou veřejností chápány jako důležitý příspěvek nejen k posílení českého školství a vzdělání, ale vůbec k podpoře českých nacionálních pozic,¹¹ takže jejich zakladatelé nemohli být v tomto směru indiferentními představiteli těch společenských vrstev, jež v prvním případě rodem, v druhém případě postavením v církevní hierarchii reprezentovali. Ukázali jsme už, že ani Kounic ani Kohn nebyli typickými představiteli šlechty a vysoké církevní hierarchie, ale naopak byli v těchto vrstvách určitými vydědenci, neboť první z nich jako aristokrat svými politickými i soukromými postoji k plebejství inklinoval,¹² zatímco druhý z něj jako syn chudého rolníka z Březnice u Zlína vzešel, aby se stal prvním moravským metropolitou občanského původu; navíc lze u něj předpokládat, že pocit sociální vykořeněnosti byl ještě znásoben židovským původem a vynucenou rezignací na arcibiskupský stolec. Oba se určitým způsobem svému prostředí vymkli a svým odkazem projeвили souměřitelnost s národním kolektivem. V tomto smyslu, i když svým společenským zařazením patřili ke „staré společnosti“, jejich osudy byly zároveň projevem jejího rozkladu.

Zvláštnosti sociální skladby českých mecenášů a její souvislost s pomalu se vyvíjející sociální strukturou celé české společnosti vynikne ve srovnání se složením mecenášů německé techniky. I když k prvním jejím mecenášům patřili velkofinančníci Salomon Meyer Rothschild (1850), Johann Ernst Herring (1688) a statkář Leopold Haupt-Buchenrode (1876), v dalších letech se její mecenáši, s výjimkou dvorního rady nejvyššího soudu Philippa Harrase von Harrasovsky (1912), rekrutovali pouze z řad průmyslových podnikatelů a technické inteligence: stavební rada Franz Kraus (1897), vrchní inspektor státních drah August Melichar (1910), prof. techniky Ferdinand Hrach (1911), generální ředitel královopolské strojírný ing. Philipp Porges (1911), generální ředitel vítkovických železáren Schuster (1911), prof. Karl Zickler (1914), prof. Leopold Kliment (1914), prof. Alfred Haufner (1915), prof. Eduard Donath (1915).¹³

Jestliže mezi mecenáši českého vysokého školství na Moravě se jen sporadicky objevili příslušníci pro moderní kapitalistickou společnost typických vrstev, mělo by nás zajímat, zda tomu tak bylo i v případě kolektivních podporovatelů vysokého školství. V tomto případě nám půjde v první řadě o ty korporace a instituce, které financovaly stipendijní místa pro studenty české techniky v Brně, v druhé řadě doplníme tento

týž: *Zastoupení českých politických stran na moravském zemském sněmu na konci 19. století*. CMM 107, 1988, s. 61–84; Malíř, J.: *Zur Problematik der tschechischen bürgerlichen Vertretung im mährischen Landtag in den Jahren 1861–1913*. In: *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*. Wien-Köln 1990.

¹¹ Srov. pozn. 31 a 32.

¹² Další literatura o tomto „rudém hraběti“ viz pozn. 4.

¹³ Srov. pozn. 6.

pohled o rozbor zakládajících členů Spolku Kaunicovy studentské koleje českých vysokých škol v Brně z řad právnických osob (tzn. těch korporací, které podle stanov složily jednou pro vždy 200 K).

Ze spolků a korporací založily v letech 1899–1914 stipendijní místa Cyrilometodějská záložna v Brně (1899: 5 stipendií po 200 K),¹⁴ Občanská záložna v Ivančicích (1907: 1 stipendium o 160 K), Úvěrní spolek v Prostějově (1901: 1 stipendium o 110 K), Spolek českých techniků v markrabství moravském (1900: 1 stipendium o 200 K); po jednom stipendijním místě založily r. 1901 také tři stolové společnosti v Brně¹⁵ a 3 stipendijní místa vznikly r. 1913 díky představenstvu israelské náboženské obce ve Vídni. Ze samosprávních a státních institucí se mezi mecenáše zařadily především zemský výbor markrabství moravského,¹⁶ městská rada v Prostějově (1900: 1 stipendium o 200 K), Obchodní a živnostenská komora v Olomouci (1908: 1 stipendium o 200 K). V r. 1912 se štědrější ukázalo být také ministerstvo kultu a vyučování (5 stipendií po 400 K) a v r. 1913 i sám císař, který zřídil 2 tzv. zlatá stipendia po 300 zl. Charakteristické je, že k dobrovolné podpoře stipendijních míst ze strany státních orgánů došlo až po r. 1910, kdy byl dobudován nový areál techniky a kdy byla technika přejmenována na C. k. českou vysokou školu technickou Františka Josefa v Brně.

Z hlediska zaměření podporujících korporací je logická účast finančních ústavů (celkem tři). Zarážející je, že kromě Cyrilometodějské záložny v Brně šlo o dva málo významné ústavy, jejichž finanční podpora dvou stipendií (dohromady 270 K ročně) byla menší než podpora tří stipendií ze strany tří kuriozních stolových společností (dohromady 500 K ročně). Z hlediska teritoriálního rozložení je nápadná malá angažovanost brněnských korporací, zejména ve srovnání s Prostějovem, který i na tomto poli potvrzoval, že je největším městem na Moravě s českou správou a že české podnikatelské kruhy už zde byly natolik silné, že mohly podporovat české kulturní snahy i mimo Prostějov. Prostějovská městská rada byla také jedinou městskou správou, která na stipendia přispěla touto formou.¹⁷

Zajímavá je podpora ze strany olomoucké obchodní a živnostenské komory a vídeňské židovské náboženské obce, která svědčila o trvalé váze hospodářských zájmů oproti dobově se rapidně šířící nacionální nesnášenlivosti. Časově spadá tato podpora podobně jako podpora ze strany

¹⁴ V r. 1912 byl počet stipendií snižen na 3.

¹⁵ „Obec Štoulav“ a „Zobáci“ po 1 stipendiu o 200 K, „Dudáci“ 1 stipendium o 100 K; stipendia stolových společností „Zobáci“ a „Dudáci“ byla zrušena r. 1908, stipendium „Obce Štoulav“ r. 1909.

¹⁶ Srov. pozn. 19.

¹⁷ Také jediný místní odbor podpůrného spolku Hlávka pracoval od r. 1909 v Prostějově. Srov. Výroční zpráva Spolku Hlávka na podporu posluchačů C. k. české vysoké školy technické v Brně za správní rok 1909. Brno 1909.

vládních kruhů až do období těsně před první světovou válkou, kdy dostavba areálu techniky a její přejmenování signalizovalo určitou přízeň vládních míst a tím i větší prestiž techniky mimo české prostředí i mimo Moravu. Teprve v této době se tak dotváří image nové školy a dochází k jejímu plnému uznání veřejností, včetně jejími podnikatelskými kruhy. Tehdy se také mezi kolektivní zakládající členy spolku Kaunicovy studentské koleje zařazuje první instituce z výrobní sféry (elektrotechnická továrna D. Bartelemus a spol.) a mezi zakládajícími členy-jednotlivci, kteří podle stanov složili nejméně 10.000 K, se objevují první 3 mecenáši-inženýři a zároveň podnikatelé.¹⁸

Bezesporu největší podpory se české technice v Brně dostávalo ze strany zemského výboru markrabství moravského, který měl vedle Spolku českých techniků v markrabství moravském největší zájem na přípravě technicky zdatné inteligence. Od r. 1900 se postupně zvyšoval počet stipendijních míst zemského výboru z původních tří na 26 v r. 1913.¹⁹ Srovnáme-li kolektivní mecenáše české a německé techniky, zjistíme, že podpora německé techniky moravským zemským výborem byla rovněž rozsáhlá (celkem 18 stipendií), že však od poloviny 80. let zůstávala nezměněna a později se rozšířila jen díky osmi stipendiím založeným zemským výborem ve Slezsku. Za to velmi rozsáhlé podpory se německé technice (narozdíl od české) dostalo od správy města Brna (celkem 14 stipendií) i od dalších větších moravských měst s německou radnicí (r. 1905: Jihlava, Hodonín, Znojmo, Opava, Mor. Ostrava, r. 1910: Nový Jičín, Krnov) a také od moravských průmyslníků (7 stipendií v l. 1885–1892), z finančních ústavů jen od Erste mährische Sparcasse (1877 2 stipendia) a ze spolků jen od Deutscher Ingenieurverein. Podobně jako česká technika i německá měla (ovšem mnohem dříve) k dispozici 7 stipendií ze státního rozpočtu (1874), dále 2 tzv. zlatá stipendia Františka Josefa (1881) a 1 stipendium od olomoucké obchodní a živnostenské komory (1888). Pozoruhodný na složení mecenášů německé techniky byla skutečnost, že po vzniku české techniky r. 1899 kromě stipendií od Deutscher Ingenieurverein a stipendií od městských zastupitelstev přibýly jen nadace jednotlivců. To kontrastovalo s vývojem českých nadací. Ty se podobně jako hospodářský a sociální vzestup české společnosti mohly opírat hlavně

¹⁸ Vedle hr. Kounice to byl ing. Jindřich Rabas, stavební rada v Brně (1910), ing. Osvald Žiwotski, c. k. stavební rada a podnikatel železničních staveb ve Vídni (1910), ing. Ladislav Jarkovský z Potštýna nad Orlicí (1912). Srov. I.—VI. výroční zpráva o činnosti Spolku Kaunicovy studentské koleje českých vysokých škol v Brně ve správním roce 1908/1909 (—1913/1914). Brno 1909 (—1914).

¹⁹ R. 1900 šlo o 2 stipendia po 400 K a 1 stipendium o 210 K; dále přibýla: r. 1901 2 stipendia po 400 K a 1 po 210 K, r. 1902 4 po 400 K a 1 po 210 K, r. 1903 3 po 210 K, r. 1904 4 po 400 K a 2 po 210 K, r. 1906 4 po 210 K; Od r. 1906 existovalo tedy, s výjimkou r. 1910/1911, kdy zemský výbor z úsporných důvodů dotoval jen 9 stipendií po 200 K, celkem 10 stipendií po 400 K a 12 stipendií po 210 K. K nim r. 1911 přibýla 2 stipendia po 300 K a v r. 1912 2 stipendia po 500 K.

o sdružování drobných kapitálů a zájmů v různých formách spolčování. Naproti tomu nadace pro německou techniku těžily mnohem více z kapitálově silných jedinců, jak to ostatně odpovídalo složení německé společenské a hospodářské špičky na Moravě.

Poněkud odlišnou strukturu českých mecenášů ukáže rozbor zakládajících členů Spolku Kaunicovy studentské koleje českých vysokých škol v Brně v letech 1908—1914 z řad právnických osob. Menší finanční náročnost než u nadací²⁰ umožňovala, aby se podpůrné činnosti účastnila širší škála dárců, která však na druhé straně byla s ohledem na zaměření spolku omezena na korporace národně vyhraněné. Především mezi dárci chyběly zemské a vídeňské úřady, za to však přibýly hlavně městské rady (Bučovice, Kladno, Praha, Prostějov, Plzeň, Uherský Brod), spolky (Spolek českých právníků Všehrd v Praze, Český čtenářský spolek v Brně, Spolek asistentů české techniky v Brně). Přibýly také české finanční ústavy, ale kupodivu narozdíl od stipendijních nadací spíše ty silné (Moravská agrární a průmyslová banka, Moravsko-slezská banka, filiálka Živnostenské banky, filiálka Ústřední banky českých spořitelů), dále Obecní spořitelna města Prostějov a První občanská záložna v Brně. Zakládajícím členem spolku se stal také profesorský sbor realky v Kroměříži a elektrotechnická továrna D. Bartelemus a spol.

I při nadacích se jako v hospodářském životě český živel prosazoval hlavně slučováním drobných kapitálů, zatímco kapitálově silných jedinců bylo velmi málo. Navíc se ukazovalo, že kolektivní dárci, kteří se rekrutovali na jedné straně ze samosprávních a osvětových korporací a na druhé straně z korporací finančních, byli jen skromně a opožděně doplňováni také o dárci z kruhů průmyslových, které by měly mít největší zájem na rozkvětu technického školství. Jejich slabé zastoupení mezi mecenáši svědčí o slabosti českého průmyslu na Moravě a podnikatelských vrstev s tímto průmyslem spjatých.

2. Příznačné pro charakter vyšších vrstev české společnosti na Moravě bylo v této době nejen prolínání představitelů tradičních honoračních vrstev s příslušníky sociálních skupin typických pro moderní kapitalistickou společnost, ale značný podíl Čechů z království na veřejném životě Moravy. Ten byl výrazný i mezi zakladateli nadací pro brněnskou techniku. Ze sedmi mecenášů české techniky v Brně pocházeli před r. 1914 jen dva (K. Vojáčková, J. Koudela) z Moravy, zatímco ostatních pět svým původem i působením bylo spjata především s Čechami. Z Čech byli také všichni, které bylo možno označit za příslušníky moderních podnikatelských vrstev nebo technické inteligence (J. Hlávka, G. Červinka, V. Pražák). Rozsáhlá účast Čechů z království na nadační činnosti na Moravě tak korespondovala nejen s rozvinutější společenskou struktu-

²⁰ Slo podle stanov o složení 200 K jednou provždy. Teprve z takto složeného kapitálu financoval spolek stipendijní místa.

rou v Čechách, ale také se značným podílem Čechů na veřejném a politickém životě Moravy.²¹

Také zakladatel největší nadace brněnské techniky hr. Kounic žil do svých téměř padesáti let v Čechách a na Moravu se přestěhoval teprve v r. 1897, když převzal správu rodinných velkostatků. Bez důležitosti není ani fakt, že vůbec prvním mecenášem brněnské techniky byl stavitel Josef Hlávka. Význam mecenášů z království spočíval vedle samotné hmotné a morální podpory také v tom, že Hlávková koncepce nadací praktikovaná v Čechách se stávala vzorem nadací i na Moravě. Ukázalo se to u zmíněných dvou největších nadací na Moravě.

Hlávkův vliv byl jednoznačně patrný zvláště u Kounice, který si bral z Hlávkovy nadačního díla vědomě vzor. Jednak sám přispěl k Hlávkově nadaci v Praze, neboť založil pro Spolek studentských kolejí českých vysokých škol pražských jedno stipendium,²² jednak se s Hlávkou radil o způsobu provedení vlastní nadace na Moravě.²³ Obě nadace měly proto některé společné rysy. Byly koncipovány tak, aby iniciovaly mecenášskou činnost dalších jedinců a korporací i státu. Na stanovách Spolku Kaunicovy studentské koleje českých vysokých škol v Brně, který Kounicovu nadaci spravoval, je to nakonec vidět nejlépe.²⁴

Také odkaz arcibiskupa Kohna nezůstal bez Hlávkovy vlivu, a sice v tom, že i v něm se počítalo s tím, že při jeho realizaci se budou angažovat i státní orgány.²⁵ Vídeňská vláda však po smrti Kohna (4. 12. 1915), kdy v její politice převládal tvrdý protičeský kurs, Kohnův odkaz odmítla jako nedostatečný pro založení univerzity.²⁶

²¹ Např. z celkového počtu českých poslanců moravského zemského sněmu r. 1906 pocházelo 22 % z Čech a r. 1913 ještě 18 %. Srov. Fiala, P.: *Česká politická reprezentace na Moravě. Sociální skladba zastoupení českých politických stran na moravském zemském sněmu (1896—1913)*. Brno 1988 (dipl. práce), s. 90, 128.

²² *Lodr, A.: c. d.*, s. 171.

²³ Kromě přítele básníka J. V. Sládka a své nastávající ženy jej jako jediného předem zasvětil do svého nadačního plánu. (Siváková, D.: O založení Kaunicových studentských kolejí v Brně. In: *Museum J. A. Komenského. Zpráva za 3. čtvrtletí 1961*, s. 27—33) Kounicův dar byl proto v původním věnování, které bylo čteno na Kounicově svatbě, určen „k účelu Sdružení Hlávkovy studentské koleje vysokých škol českých v Brně“ a až v darovací listině z 4. 11. 1908 nesl spolek jméno Kounicovo. Ale i v ní se dovolával Hlávkovy příkladu: Dar určit, „... k účelům hmotného zabezpečení nemajetného studentstva na vysokých školách českých v Brně po příkladu zvěčnělého zakladatele Studentské koleje českých vysokých škol v Praze Dra Josefa Hlávky světlé a blahé paměti“. Smlouva darovací. Archiv UJEP v Brně, fond R IV, kar. 1 A.

²⁴ I. výroční zpráva o činnosti Kaunicových studentských kolejí českých vysokých škol v Brně ve správním roce 1908—1909. Brno 1909.

²⁵ Srov. Machar, J. S.: *U arcibiskupa Kohna*. In: *Oni a já I*. Praha 1927, s. 194.

²⁶ Traub, R.: *O právu nadačním se zřetelem k universitnímu odkazu arcibiskupa dra Theodora Kohna*. Praha 1917; *Zápas českého národa o universitní odkaz arcibiskupa dra Th. Kohna*. Rozšířená řeč JUDr. R. Trauba. Kroměříž 1918; -k.:

Značná část mecenášů z Čech na nadační činnosti na Moravě odpovídala nedostatku dobře situovaných jedinců ve špičce české národní společnosti na Moravě, kteří by mohli ve větší míře podporovat české školství. V případě kolektivních mecenášů se tato skutečnost už nemohla projevit tak jasně, ale byla přesto zřejmá. Z jedenácti kolektivních zakladatelů stipendií nebyl žádný z Čech, ale tři z nich byly instituce mimomoravské (ministerstvo kultu a vyučování, císař, izraelská náboženská obec ve Vídni). Za to mezi kolektivními zakládajícími členy Spolku Kaunicovy studentské koleje českých vysokých škol v Brně byla vedle tří moravských měst tři města z Čech (Kladno, Plzeň a Praha), vedle dvou moravských spolků jeden z Čech (Spolek českých právníků Všehrd v Praze). Šest finančních ústavů sice mělo své sídlo na Moravě, ale dva z nich byly filiálkami pražských bank (Živnostenské a Ústřední banky českých spořitelén). Znamená to, že ze všech sedmnácti zakládajících kolektivních členů spolku bylo jedenáct z Moravy a šest z Čech.

Zajímavé je, že mezi brněnskými korporacemi převažovaly finanční instituce, zatímco mezi kolektivními mecenáši z ostatní Moravy i Čech pak hlavně města. Ukazuje to jak na soustředování finančnictví na Moravě do Brna, tak na význam, který představitelé českých finančních kruhů přikládali podpoře českých kulturních a národních snah, zvláště v národnostními zápasy zmítaném Brně. Příznačné také bylo, že počet zakládajících korporací z Brna byl v letech 1908—1911 stále stejný a až po r. 1911 se zdvojnásobil. Svědčí to o vzrůstu pozic českého živlu v Brně i o skutečnosti, o které jsme se zmínili už dříve, a sice, že teprve v posledních letech před válkou dochází k plnému uznání české techniky také českými podnikatelskými kruhy.

Rozsah pomoci z království potvrzuje i poměr zakládajících členů (fyzických osob) spolku Hlávka z Čech a Moravy. I když v absolutních číslech byl poměr Moravanů a Čechů vzhledem k nižším finančním závazkům zakládajících členů spolku (200 K jednou provždy) oproti jejich poměru mezi zakladateli nadací samozřejmě příznivější, přesto se tento poměr v průběhu let neměnil ve prospěch Moravanů. Naopak, bylo-li mezi zakládajícími členy spolku v r. 1908/1909 63 % z Brna, 23 % z ostatní Moravy a 14 % z Čech, pak v r. 1913/1914 byl tento poměr 53 % : 30 % : 17 %.²⁷ Tento trend signalizoval, že se v letech před vál-

Kohnův odkaz. Moravsko-slezská revue 13, 1919—1920, s. 163—164; Štancl, A.: *Okolo odkazu ThDr. Kohna na moravskou universitu.* Osвобоzený nášinec 78, 1945, č. 156, s. 3.

²⁷ V r. 1908/1909 bylo z 35 zakládajících členů 30 (86 %) z Moravy, z toho 22 (63 %) z Brna a 8 (23 %) z ostatní Moravy, a 5 (14 %) z Čech (všichni z Prahy); v r. 1913/1914 bylo z 53 zakládajících členů z Moravy 42 (83 %), z toho 28 (53 %) z Brna a 16 (30 %) z ostatní Moravy, a 9 (17 %) z Čech (kromě jednoho všichni z Prahy).

kou kromě mecenášů z Prahy v mnohem větší míře o podporu brněnské techniky starali mecenáši z moravských venkovských měst.

3. V nadační vysokoškolské činnosti na Moravě se skrývá ještě jeden zajímavý aspekt, který se ukáže při bližším osvětlení dvou největších nadací, nadace hr. Kounice a odkazu arcibiskupa Kohna. Hrabě Kounic darem svého paláce na dnešním Moravském náměstí 9 vytvořil nadaci, která obnášela palác v hodnotě 600.000 K a také 12 stipendií po 400 K ročně. Ke správě nadace byl vytvořen Spolek Kaunicovy studentské koleje českých vysokých škol v Brně, v němž se stal Kounic protektorem a předsedou správní rady. Účelem spolku bylo nejen spravovat nadaci, ale shromažďovat další kapitál a připravovat postavení nových kolejí a zároveň průběžně přispívat chudým studentům stipendii a podporami,²⁸ jak to doposud v Brně činil podpůrný spolek Hlávka. Pozoruhodná na koncepci brněnského spolku a budoucích kolejí byla nejen snaha chápat koleje a stavět je jako komplex ubytovacích i kulturních a sportovních zařízení, jako tzv. Akademický dům, ale zejména to, že od počátku byly spolek i koleje koncipovány také pro potřeby české univerzity, která ještě neexistovala.²⁹ Dlouholetý boj o českou univerzitu na Moravě ztroskotával na odporu moravských Němců i na nejasnosti v otázce jejího budoucího umístění a stával se proto bojem nacionálním a politickým.³⁰

Zaměření na budoucí českou univerzitu bylo patrné už v Kounicově darovací listině i v samotném názvu spolku, který spravoval Kounicovu nadaci (Spolek Kaunicovy studentské koleje českých vysokoškolských škol v Brně). Ještě zřetelněji se význam Kounicovy nadace pro univerzitní otázku odrážel v dobových úvahách. V Kaunicově daru byl spatřován „první pilíř pro českou univerzitu v Brně“ a „nejkrásnější příklad, jak nejspolehlivěji lze pracovati pro zřízení české univerzity v Brně“.³¹ Tímto darem se podle Lidových novin posilovaly české pozice v německém Brně jako budoucím sídle univerzity: „Brnu dostává se jím instituce, která znamenitě posílí jeho význam jako střediska českého kulturního života na Moravě, jako města vysokých škol, nynější vysoké školy technické a budoucí univerzity, českému živlu přibyla nová bašta v úporném zápase o jeho osvětové bytí.“³²

Přímo k založení české univerzity na Moravě cílil odkaz arcibiskupa Kohna, který po rezignaci na olomoucký arcibiskupský stolec žil od r.

²⁸ Darovací listina Kaunicova domu. Archív UJEP, fond R IV k. 1A.

²⁹ Novák, V.: *Kaunicovy studentské koleje českých vysokých škol v Brně*. Hranice b. d. (1912); též: *Moravská universita*. Moravsko-slezská revue 7, 1911, s. 311 až 315, 367—369; *Studentský dům*. Tamtéž 8, 1912, s. 231—232.

³⁰ *Dějiny University v Brně*. Brno 1969 s. 65—108; Jordán, F.: *Druhá česká universita a národnostní otázka*. SPFFBU, C 16, 1969, s. 103—120.

³¹ *Velký národní a kulturní čin*. Lidové noviny 16, 13. 5. 1908, č. 131 (večerní), s. 1.

³² *Skvělý dar studentstvu v Brně*. LN 16, 13. 5. 1908, č. 131 (ranní), s. 1.

1904 v ústraní v Ehrenhausenu ve Štýrsku, kde hospodařil na statku. Nahrůžděný majetek v úhrnné výši 1.600 000 K se měl podle závěti z 8. 4. 1915 stát „základem právoplatné nadace na zřízení české univerzity v Olomouci“.³³ V případě, že by byla univerzita založena dříve, neměla být nadace pozměněna jinak než na kulturní účely; závěť v tomto případě počítala zejména se založením akademie věd a umění pro Moravu. K naplnění odkazu nedošlo přes právní spory ani po válce.³⁴ Na životě univerzitní otázky nic neměnil fakt, že Kohn, který poprvé projevil své záměry už v r. 1904 při jednáních o své rezignaci ve Vatikánu,³⁵ orientoval svůj odkaz na založení katolické univerzity se sídlem v Olomouci. Se založením univerzity počítala také nadace manželů Koudelových, kteří v r. 1911 založili „studentskou nadaci se základní jistinou 10.000 K. pro příští českou univerzitu v Brně“. Nadace měla do vzniku univerzity sloužit poskytování stipendií studentům české techniky.³⁶

Nadace ve prospěch příští české univerzity na Moravě tak svědčily o aktuálnosti otázky založení druhé české univerzity i o přesvědčení o jejím brzkém vzniku. Odrážely zároveň nejednotnost, která v otázkách jejího umístění i zaměření tehdy v české veřejnosti panovala. I když z politických a nacionálních důvodů převládal v české veřejnosti požadavek na umístění univerzity v Brně, nechyběly v desetiletí před první světovou válkou ani úvahy o jiném sídle (Prostějov, Kroměříž, Královo Pole).³⁷

Charakter individuální a kolektivní podpory českého vysokého školství, jak se projevila v nadacích pro brněnskou techniku a budoucí univerzitu a ve složení zakládajících členů Spolku Kaunicovy studentské koleje, do značné míry odrážel celkovou situaci české společnosti na Moravě ve dvacetiletí před vznikem ČSR. Malý podíl reprezentantů podnikatelských vrstev mezi mecenáši a vůbec celková skromnost nadací korespondovaly se slabými pozicemi českých průmyslových kruhů a s přetrváváním významu tradičních honoračních vrstev v české společnosti na Moravě. Zároveň však proměny ve složení mecenášů v posledních letech před válkou svědčily o prosazování moderní sociální skladby v české společnosti také na Moravě. S tímto trendem nebyla v rozporu ani sociální příslušnost zakladatelů dvou největších nadací, hraběte Kounice a arcibiskupa

³³ Kohnova závěť z roku 1915. SOA Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, sign. 3532 KH 50, kar. 1539. Pozůstalostní řízení 1915—1918.

³⁴ Srov. pozn. 26.

³⁵ Pobyt arcibiskupa Kohna v Římě. Dopis papežovi z 12. 3. 1904, č. 405. SOA Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, sign. 3498 KH 17, kar. 1515. O příčinách rezignace a pozadí tzv. Kohnovy aféry viz Kadlčíková, M.: *Případ Kohnův. Brno 1980* (rkp. rigorózní práce).

³⁶ *Památník C. k. české vysoké školy technické Františka Josefa v Brně*. Brno 1911, s. 30.

³⁷ Malíř, J.: *Z pramenů k dějinám brněnské univerzity*. Universitas 16, 1983, č. 6, s. 14—20.

Kohna, neboť souvislosti založení jejich nadací svědčily o rozkladu těch vrstev, k nimž společensky náleželi. Teritoriální skladba mecenášů naznačovala zvláštní úlohu menších moravských měst v národním, kulturním i hospodářském vývoji Moravy, zejména však signalizovala značný význam podpory z Čech v tomto procesu. Podpora ještě neexistující české univerzity na Moravě v nadační činnosti potvrzovala dobovou aktuálnost univerzitní otázky v české veřejnosti a představovala významné specifikum nadací na Moravě v období před r. 1918.

STIFTUNGEN ZUR UNTERSTÜTZUNG DES TSSCHECHISCHEN HOCHSCHULWESENS IN MÄHREN VOR DEM JAHR 1918

Den Kern dieser Studie bildet die soziale Analyse der Mäzenentätigkeit zugunsten des tschechischen Hochschulwesens in Mähren in den Jahren vor 1918. Der Charakter der individuellen und kollektiven Stiftungen, wie er sich in den Stiftungen zugunsten der Tschechischen Technischen Hochschule in Brno (gegründet 1899) und der tschechischen Universität in Mähren (gegründet erst 1919), sowie auch in der Zusammensetzung der Gründungsmitglieder des Vereins „Kaunitzer Studentenheim der tschechischen Hochschulen in Brno“ bemerkbar machte, spiegelte in beträchtlichen Maße die allgemeine Lage der tschechischen Gesellschaft in Mähren in den zwei Jahrzehnten vor der Gründung der CSR wider.

Ein kleiner Anteil der tschechischen Unternehmer unter den Mäzenen und überhaupt die allgemeine Bescheidenheit der tschechischen Stiftungen, die mit den Stiftungen zugunsten der Deutschen Technischen Hochschule in Brno kontrastierten, entsprachen den schwachen Positionen der tschechischen Industriekreise und der andauernden Bedeutung traditioneller Honoratiorenschichten in der tschechischen Gesellschaft in Mähren. Die Änderungen in der Zusammensetzung der Mäzene in den letzten Jahren vor dem Weltkrieg zeugten jedoch von der Durchsetzung einer modernen sozialen Struktur der tschechischen Gesellschaft in Mähren. Selbst die soziale Angehörigkeit der Gründer der zwei größten Stiftungen, des Grafens JUDr. Václav Kounic und des Erzbischofs ThDr. Theodor Kohn, stand damit nicht im Widerspruch, denn die Umstände der Gründung deren Stiftungen zeugten vom Zerfall der Schichten, zu denen sie gesellschaftlich angehörten.

Die territoriale Struktur der Mäzene deutete die besondere Aufgabe der kleineren mährischen Städte in der nationalen, kulturellen und wirtschaftlichen Entwicklung Mährens an, signalisierte aber vor allem eine erhebliche Bedeutung der finanziellen Unterstützung aus Böhmen. Die Stiftungen zugunsten der noch nicht existierenden tschechischen Universität in Mähren bestätigten, wie aktuell die Universitätsfrage in der tschechischen Öffentlichkeit war, und stellte ein bedeutendes Spezifikum der tschechischen Stiftungen in Mähren in diesem Zeitabschnitt dar.